

АНОТАЦІЯ

Сустрєтов А. С. Грошовий обіг в Наддніпрянській Україні в дореформений період: історіографія – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 032 – Історія та археологія. – Центральноукраїнський національний технічний університет, Кропивницький, 2021.

Уперше у вітчизняній та зарубіжній історичній науці здійснено системне та узагальнювальне дослідження історіографічного характеру, у якому аналізується науковий доробок проблематики грошового обігу Наддніпрянської України з кінця XVIII ст. до початку реформ у Російській імперії 1860-х рр. імперського, радянського періодів та за часів незалежної України.

Стверджується, що історіографічні праці поділяються на три основні групи, першу з яких формують дисертації, монографії та посібники й підручники, що узагальнюють наявний науковий доробок окресленої проблематики, другою є фундаментальні дисертаційні та монографічні дослідження, де окремим елементом постає історіографічний аналіз, а третя група джерел репрезентована науковою періодикою, у якій студіюються суто історіографічні аспекти історії грошового обігу на українських землях. Також підкреслюються, що описана історіографічна база поділяється на підгрупи за конкретними аспектами, що становлять предмет дослідження, а саме: регіональна історіографія історії грошового обігу, загальноімперська система грошового обігу, певні грошові одиниці (монети, паперові грошові знаки тощо), конкретні реформи, спрямовані на зміни в грошовому обігу та щодо державних діячів, які ці реформи реалізовували (реформаторська діяльність М. Сперанського та Є. Канкріна).

Зазначається, що проблемні питання історії грошового обігу на теренах Наддніпрянської України у складі Російської імперії в дореформений період розглядаються в рамках шести історіографічних періодів розробки відповідної проблематики: 1) II половина XVIII – початок XIX ст.; 2) середина XIX ст.; 3) остання чверть XIX – початок XX століть; 4) 20-ті – 30-ті роки XX ст.; 5) середина 30-х – II пол. 80-х років XX ст.; 6) з кінця 80-х років XX ст. до наших днів. Науковий доробок, який побачив світ протягом цих етапів, відображає загалом усі основні тенденції в науці та суспільному й державному житті, які мали там місце; їх можна поділити на такі групи: 1) документальні джерела, а також компіляції авторами нормативно-правових джерел, норми яких урегульовували суспільні відносини щодо грошового обігу; 2) дисертаційні дослідження, автореферати, монографії, статті, у яких висвітлюються питання історії грошового обігу Наддніпрянської України у складі Російської імперії, а також відповідні праці, що стосуються питань загального функціонування грошової системи в імперії; 3) різноманітні видання довідкового характеру, рецензії, а також нумізматичні каталоги; 4) тези та інші матеріали наукових конференцій.

Зауважується, що дослідники вивчали питання історії карбування монет, які перебували в обігу на українських землях Наддніпрянщини за часів дореформеної Російської імперії, за різних державницьких та цивілізаційних систем, а саме: за часів Російської імперії, Радянського Союзу, за часів незалежної України, коли зникла цензура та з'явилася свобода висловлення, зокрема наукових думок. Підкреслюється, що вже з кінця XVIII ст. та в першій половині XIX ст. з'являються фундаментальні праці сучасників подій, що відбувалися в обігу монет, які займалися компіляціями збірок нормативних документів, що стосувалися грошового обігу, саме на дослідження за часів Російської імперії, перших збірок каталогів монет, спираються наступні покоління дослідників. Конкретизується, що крім праць щодо обігу монет в загальноімперських масштабах, дослідники значну увагу приділяють своєрідним «регіональним»

монетам, а саме таврійським, і саме в імперський період нагромаджено фундамент відповідного наукового доробку.

Розкривається історіографія питань реформи у сфері грошової справи, яка на початку XIX ст. була проведена М. Сперанським. Акцентується на позитивному ставленні дослідників усіх історіографічних етапів та державних систем щодо запропонованих М. Сперанським заходів реформи, однак думки дослідників різняться щодо ефективності втілення задуманих кроків реформи в життя. Фахівці наголошують на першочерговість об'єктивних факторів (війна з Наполеоном) та суб'єктивних факторів (реально впроваджувались у життя другорядні положення реформи тощо), які призвели до того, що реформа не мала очікуваного ефекту. У дисертації аргументується, що слабкою стороною історіографії є відсутність фундаментальних досліджень щодо впливу реформи М. Сперанського та її реалізація саме в українських губерніях, повітах, містах та селах.

В аспекті історії фальшивомонетництва зазначається відсутність у науковому доробку системних та узагальнювальних праць, які б стосувались усього періоду, що визначений хронологічними рамками дисертаційного дослідження. Деякі праці висвітлюють питання підробок грошових знаків у контексті правових досліджень історії держави і права, діяльності органів державної влади (одним із завдань яких була боротьба із фальшивомонетниками). Також підкреслюється, що наявні публікації часто не вирізняються глибинним критичним аналізом наявної інформації, що своєю чергою виявляється в продукуванні та поширенні наявних неісторичних міфів тощо. Водночас існують фундаментальні наукові дослідження щодо окремих подій, які відбувались у сфері підробок, наприклад, поширення фальшивих грошових знаків французами в часи наполеонівських війн.

У питаннях функціонування паперових грошових знаків уточнюється, що основний науковий матеріал було накопичено саме за імперських часів такими дослідниками й тогочасними фахівцями та державними діячами у

сфері фінансів, як І. Кауфман, Є. Ламанський, В. Гольдман, П. Нікольський та ін. У науковому доробку не існує єдиного бачення періодизації впровадження та функціонування паперових грошових знаків, однак більшість дослідників погоджуються з думкою про накопичення із часів появи асигнацій (XVIII ст.) до кінця 1830-х років, коли розпочалося фундаментальне реформування системи функціонування паперових грошових знаків у Російській імперії загалом, та на українських землях зокрема. Акцентується увага на тому, що за радянських часів історія паперових грошей та загалом історія грошового обігу періоду Російської імперії дослідників здебільшого не цікавила, хоча вже в останні десятиліття існування Радянського Союзу подібні праці з'являються. Українські дослідники вже за часів незалежності, які торкаються проблематики паперових грошових знаків, користуються працями ще імперських часів, й проблематика функціонування паперових грошових знаків конкретно в українських губерніях згадується дотично, у контексті інших досліджень.

Щодо історіографії реформи Є. Канкріна та її впливу на подальше існування грошової системи Російської імперії зауважується, що активне висвітлення проблематики розпочалося лише через двадцять років після його смерті, тобто в 1860-х рр., тому що дослідники функціонування грошової системи в цей час намагалися проаналізувати причини нових кризових явищ, саме тоді активно розвивалася фінансова наука в імперії, зокрема у ЗВО українських губерній. Науковий доробок у цей час підкреслював деякі недоліки реформи попри те, що загалом висвітлював її результати позитивно. У радянський час через негативне ідеологічне ставлення до Є. Канкріна не існувало праць, присвячених суто цій реформі. Після розпаду Радянського Союзу реформа Є. Канкріна розглядається російськими дослідниками дещо ідеалізовано, з позицій виключно державних інтересів тощо. Акцентується, що українські дослідники наголошують на неоднозначності реформаторської діяльності Є. Канкріна крізь призму її впливу на населення українських губерній.

З-поміж перспективних тем подальших досліджень визначено проблематику аспектів грошового обігу саме в українських губерніях загалом, окремих губерніях та повітах, щодо історії функціонування монетних дворів на теренах України, впровадження реформ М. Сперанського та Є. Канкріна, які спиралися б не на фундаментальні ще імперські дослідження, а на матеріали місцевих українських архівів.

Наукова та практична цінність роботи полягає в тому, що її узагальнення, теоретичні результати та висновки щодо історіографічного наявного матеріалу можуть бути використані в подальших наукових дослідженнях щодо проблематики історії України, грошового обігу України, соціально-економічної та історії фінансів, окремих аспектів історії держави та права України й історії держави та права зарубіжних країн, а також під час підготовки посібників для закладів вищої освіти. Також фактичні матеріали дисертації можуть бути використані під час написання праць суто історичного або історіографічного характеру щодо проблематики грошового обігу на українських землях у складі Російської імперії з кінця XVIII – першої половини XIX ст.

Ключові слова: історіографія, історіографічний процес, вітчизняна історична наука, історіографічне джерело, грошовий обіг, дзвінка монета, паперові грошові знаки, асигнації, фальшивомонетництво, реформаторська діяльність, М. Сперанський, Є. Канкрін.

SUMMARY

Sustrietov A.S .Money circulation in Dnieper Ukrainein the pre-reform period: Historiography - Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in field of 03 Humanities in the specialty 032 History and Archeology. - Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, 2021.

For the first time in domestic and foreign historical science, a systematic and generalized study of historiographical nature was carried out, in which the

scientific achievements of the problems of money circulation of Dnieper Ukraine from the end of the XVIII century were analyzed before the reforms in the Russian Empire in the 1860s of the imperial, Soviet periods and during the times of independent Ukraine.

It is indicated that historiographical works are divided into three main groups, the first of which are dissertations, monographs and manuals and textbooks, which summarizes the existing scientific achievements of the outlined issues, the second is fundamental dissertations and monographs, where a separate element is a historiographical analysis, and the third group personified by scientific periodicals, which raise purely historiographical aspects of the history of money circulation in the Ukrainian lands. It is also emphasized that this historiographical base is divided into subgroups on specific aspects that are the subject of research, namely: regional historiography of the history of money circulation, general imperial system of money circulation, certain currencies (coins, paper banknotes, etc.), specific reforms aimed at changes in money circulation and in relation to statesmen who implemented these reforms (reform activities of M. Speransky and E. Kankrin).

It is noted that the problematic issues of the history of money circulation in the Dnieper Ukraine as part of the Russian Empire in the pre-reform period are considered within six historiographical periods of development of relevant issues: 1) the second half of the eighteenth - early nineteenth centuries .; 2) the middle of the XIX century; 3) the last quarter of the XIX - beginning of the XX centuries; 4) the 20s-30s of the XX century; 5) mid-30s - second half 80s of the XX century; 6) from the late 80s of the twentieth century to this day. The scientific work, which was published during these stages, reflects in general all the main trends in science and public and state life that took place there, they can be divided into the following groups: 1) documentary sources and compilations of authors of legal sources, norms which were regulated by public relations regarding money circulation; 2) dissertation research, abstracts, monographs, articles, which cover the history of money circulation of Dnieper Ukraine as part of the Russian Empire,

as well as relevant works on the general functioning of the monetary system in the empire; 3) various publications of reference nature, reviews and numismatic catalogs; 4) abstracts and other materials of scientific conferences.

It is noted that researchers have raised questions about the history of minting coins that were in circulation in the Ukrainian lands of the Dnieper region during the pre-reform Russian Empire, under various state and civilizational systems, namely during the Russian Empire, the Soviet Union, during independent Ukraine when censorship disappeared and freedom of expression, including scientific thought, emerged. It is emphasized that since the end of the XVIII century. and in the first half of the XIX century. the fundamental works of contemporaries of events that took place in the circulation of coins, which were engaged in compiling collections of regulations relating to money circulation, it is on research during the Russian Empire, the first collections of coin catalogs, based on future generations of researchers. It is emphasized that in addition to works on the circulation of coins on a general imperial scale, researchers pay considerable attention to a kind of "regional" coins, namely the Taurian, and it was during the imperial period that the foundation of the relevant scientific work was accumulated.

The historiography of the issues of reform in the field of monetary affairs, which in the early nineteenth century was conducted by M. Speransky. There is a positive attitude of researchers of all historiographical stages and state systems to the measures of reform proposed by M. Speransky, but the opinions of researchers differ on the effectiveness of the implementation of the planned steps of reform. Experts emphasize the priority of objective factors (the war with Napoleon) and subjective factors (actually implemented the secondary provisions of the reform, etc.), which led to the fact that the reform did not have the expected effect. The dissertation notes that the weakness of historiography is the lack of fundamental research on the impact of M. Speransky's reform and its implementation in the Ukrainian provinces, counties, cities and villages.

Regarding the history of counterfeiting, there is a lack of systematic and generalized works in the scientific work, which would relate to the entire period

defined by the chronological framework of the dissertation research. Some works cover the issue of counterfeiting banknotes in the context of legal research on the history of the state and law, the activities of public authorities (one of the tasks of which was to combat counterfeiters). It is also emphasized that existing publications often do not differ in in-depth critical analysis of available information, which is often expressed in the production and dissemination of existing non-historical myths and so on. At the same time, there is fundamental scientific research on certain events that took place in the field of counterfeiting, such as the spread of counterfeit banknotes by the French during the Napoleonic Wars.

In matters of the functioning of paper banknotes, it is emphasized that the main scientific material was accumulated during the imperial times by such researchers and contemporary specialists and statesmen in the field of finance as I. Kaufman, E. Lamansky, V. Goldman, P. Niikolsky and others. There is no single vision of the periodization of the introduction and operation of paper banknotes, but most researchers agree with the idea of accumulation from the time of banknotes (in the XVIII century) to the late 1830s, when the fundamental reform of the paper money system began in the Russian Empire in general, and in the Ukrainian lands in particular. It is emphasized that in Soviet times, the history of paper money and the history of money circulation in general during the Russian Empire did not interest researchers, although in the last decades of the Soviet Union, such works have appeared. Ukrainian researchers have been using the works of paper money since the time of independence, dealing with the issue of paper banknotes, and the issue of the functioning of paper banknotes specifically in the Ukrainian provinces is mentioned in the context of other studies.

Regarding the historiography of E. Kankrin's reform and its influence on the continued existence of the monetary system of the Russian Empire, it is noted that active coverage of the issue began only twenty years after his death, that is in the 1860s, because researchers of the monetary system at that time tried to analyze the causes of new crisis phenomena, at this time financial science was actively

developing in the empire, in particular in the free economic zones of the Ukrainian provinces. Scientific achievements at this time highlighted some of the shortcomings of the reform, although in general positively highlighted its results. In Soviet times, due to the negative ideological attitude to E. Kankrin, there were no works devoted purely to this reform. After the collapse of the Soviet Union, E. Kankrin's reform is considered by Russian researchers to be somewhat idealized, from the point of view of exclusively state interests, and so on. It is emphasized that Ukrainian researchers emphasize the ambiguity of E. Kankrin's reform activities through the prism of its impact on the population of the Ukrainian provinces.

Among the promising topics of further research are issues of money circulation in the Ukrainian provinces in general, individual provinces and counties, the history of the mints in Ukraine, the implementation of reforms M. Speransky and E. Kankrin, which would not be based on fundamental imperial research, but on the materials of local Ukrainian archives.

The scientific and practical value of the work is that its generalization, theoretical results and conclusions on the historiographical available material can be used in further research on the history of Ukraine, money circulation in Ukraine, socio-economic and financial history, some aspects of state history and law. Ukraine and the history of the state and the law of foreign countries, as well as during the preparation of manuals for higher education institutions. Also, the actual materials of the dissertation can be used when writing works of a purely historical or historiographical nature on the issue of money circulation in the Ukrainian lands as part of the Russian Empire from the late eighteenth - first half of the nineteenth centuries.

Key words: historiography, historiographical process, domestic historical science, historiographical source, money circulation, ringing coin, paper banknotes, assignments, counterfeiting, reforming activity, M. Speransky, E. Kankrin.

Список опублікованих праць за темою дисертації

Публікації, що відображають основні результати дисертації

Статті у наукових фахових виданнях:

1. Сустретов А.С. Грошовий обіг Російської імперії дореформеного періоду: історіографія ХІХ– початку ХХст. *Драгоманівські історичні студії : збірник наукових праць молодих істориків*. 2018. Випуск 4 (8). С. 330–337.
2. Сустретов А.С. Паперові грошові знаки Російської імперії на Українських землях в дореформений період: історіографія ХІХ– початок ХХ ст. *Соціум. Документи. Комунікація: зб. наук. праць. Серія: Історичні науки*. 2019. Вип. 7. с. 197–215.
3. Сустретов А.С. Інформаційний потенціал історіографічних джерел з проблем реформ грошового обігу М. Сперанського. *Соціум. Документи. Комунікація: зб. наук. праць. Серія: Історичні науки*. 2019. Вип. 8. С. 264–283.
4. Сустретов А.С. Монети в грошовому обігу на українських землях у дореформений період (кінець ХVІІІ – середина ХІХ ст.): історіографія. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету*. 2020. № 43. С. 142–153. URL: <http://visnyk.idgu.edu.ua/index.php/nv/article/view/109>
5. Сустретов А.С. Дослідження діяльності феодосійського монетного двору в нумізматичній історіографії імперського часу. *Етнічна історія народів Європи*. 2020. № 62. С. 69–77.
6. Сустретов А.С. Фальшиві асигнації доби наполеонівських війн: сучасна історіографія. *Соціум. Документи. Комунікація: зб. наук. праць. Серія: Історичні науки*. 2020. Вип. 10. С. 105–127.

Статті в іноземних виданнях:

7. Sustretov A.S. Currency in Naddnipryansk'a Ukraine in the imperial time (18– early 20 cnt.): current Ukraineian historiographu. *Forum Numizmatyczne Studia I Materialy*. 2018. № 2. p. 88–93

Публікації, які додатково відображають результати дослідження

8. Сустретов, А. Грошова реформа Є. Ф. Канкріна (історіографія середини ХІХ–ХХІ ст.). Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки: V Міжнар. наук.-практ. конф., 21–22 черв. 2018 р.: тези доп. Меджибіж; Переяслав-Хмельницький; Кропивницький; К., 2018. С. 130–133..

9. Сустретов А.С. Історіографія питання функціонування «Дзвінкої монети» в кінці ХVІІІ- І. пол. ХІХ ст. в Наддніпрянщині. *Південь України у вітчизняній та європейській історії*: IV Міжнародна науково-практична конференція, 13-14 вересня 2018 року, м. Одеса.

10. Сустретов, А. Фальшиві грошові знаки у Наддніпрянській Україні в дореформений період: історіографія. Історія, археологія, інформаційна, бібліотечна та архівна справа: актуальні проблеми науки та освіти: I Міжнар. наук. конф., 13 трав. 2020 р., м. Кропивницький: тези доп. Кропивницький: ЦНТУ, 2020. С. 40-43.

11. Сустретов А.С. Аналіз наукового доробку з історії грошового обігу на території України у складі Російської імперії дореформеного періоду у монографічних працях та дисертаціях. *Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки*: VI Міжнародна наукова конференція, 17-18 вересня 2020 року м. Переяслав.